

بررسی تأثیر ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید در رشد اقتصاد ایران

فاطمه محسنی مشقین^{۱*} و مهدی سرائی تبریزی^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد سیستم‌های مالی، گروه مهندسی صنایع، دانشکده فنی و مهندسی، واحد علوم و

تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Corresponding author email: fatemeh.mohseni@iaui.ir

۲. استادیار گروه علوم و مهندسی آب، دانشکده موضوعی کشاورزی، آب، غذا و فراسودمندا، واحد علوم و

تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

رشد و ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید و شناخت عوامل مؤثر بر آن یکی از منابع اصلی رشد اقتصادی به حساب می‌آید. امروزه در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ارتقای بهره‌وری کل عوامل برای حیات اقتصادی کشورها، پیشرفت اقتصادی و همچنین افزایش سطح رفاه عمومی جامعه ضروری است. هدف از انجام این پژوهش بررسی وضعیت ارتقای بهره‌وری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی کشور با استفاده از برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی است و در ادامه به بررسی سهم بهره‌وری از رشد اقتصادی در سال‌های اخیر می‌پردازیم. نتایج حاصل از این تحلیل و پژوهش در برنامه‌های توسعه اقتصادی نشان می‌دهد که با توجه به اینکه در اقتصاد ایران بسیاری از ساختارها و سیاست‌های موجود مشوق بهره‌وری یا دست کم سازگار با آن نیستند و به رغم رشدهای مثبت و منفی در دوره‌های میان مدت، رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در بلند مدت صفر بوده است. به عبارتی، نقش بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور صفر بوده است. از این رو نباید انتظار رشدهای شایان توجه را در تولید ناخالص داخلی از این محل داشت. در انتها، راهکارهای عملیاتی را به منظور اجرای برنامه‌های ارتقای بهره‌وری مورد ملاحظه قرار می‌دهیم.

کلید واژه‌ها: برنامه‌های توسعه، رشد اقتصادی، Productivity

مقدمه

رشد اقتصادی و پایداری آن در کشور به شاخص مهم بهره‌وری بستگی بالایی دارد، اما در سال‌های گذشته این شاخص حیاتی مغفول مانده و در نهایت، منجر به ناتوانی در حفظ و ارتقای رشد اقتصادی شده است. ارزیابی‌ها نشان می‌دهد در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، ارتقای بهره‌وری به گونه‌ای پیش‌بینی شده بود که ۳۵ درصد رشد اقتصادی از محل ارتقای بهره‌وری به‌دست آید. این در حالی است که بررسی رشد تولید ناخالص داخلی ایران نشان از عدم تحقق برنامه افزایش بهره‌وری در اقتصاد دارد و رشدهای مقطعی بهره‌وری تنها مربوط به سال‌هایی بوده که قیمت نفت سبب افزایش درآمد ملی شده است. در برنامه هفتم توسعه نیز رشد بهره‌وری کل عوامل تولید سالانه ۲/۸ درصد تعیین شده که دقیقاً مانند برنامه ششم است. به این صورت سهم کل بهره‌وری از رشد اقتصادی ۸ درصدی به ۳۵ درصد خواهد رسید (باقرپور، ۱۴۰۳). همچنین تاریخ نشان می‌دهد که بهره‌وری به‌عنوان یک استراتژی، پیشرفت در زمینه‌های ملی و بین‌المللی را ممکن می‌سازد و بدین جهت اغلب کشورها در برنامه‌های رشد و توسعه استراتژی مذکور سود فراوان می‌برند (عالم تبریز، ۱۳۹۵). در حقیقت بهره‌وری که هدف آن سازماندهی منابع کمیاب و به‌دست آوردن خروجی‌های بیش‌تر و مؤثرتر است، اساساً یک معیار اندازه‌گیری بوده و سیکل مدیریت بهره‌وری با اندازه‌گیری آن شروع می‌شود. تاریخ دوپست ساله صنعت و ورود به عصر جدید (عصر اطلاعات و ارتباطات) نتیجه رشد و ارتقای بهره‌وری است که نمونه‌های بارز آن استفاده بیش‌تر از اتوماسیون و کاربرد ربات‌ها در تولید و در کنار سیستم‌های نوین مدیریتی است. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که تنها در طول ۱۵ سال اخیر رشد و افزایش بهره‌وری در سطح جهان ۴۵ برابر شده است که این افزایش معجزه‌آسا به‌طور عمده نتیجه بهبود سیستم‌های مدیریتی سازمان‌ها و سیاست‌های علمی تحقیقاتی و اقتصادی صحیح در کشورهای پیشرفته صنعتی بوده است (مهرابی، ۱۳۸۶). رشد اقتصادی کشورها تابعی از رشد بهره‌وری کل عوامل نیز می‌باشد. از این رو بهبود بهره‌وری می‌تواند به‌عنوان یکی از نیروهای محرکه توسعه و بهبود کیفیت زندگی مردم باشد (شاه‌آبادی، ۱۳۸۴). امروزه تمام کشورهای جهان در پی به‌دست آوردن پیشرفت‌هایی در زمینه بهره‌وری هستند، بدین معنی که بتوانند با مصرف منابع کم‌تر به مقدار تولیدهای بیش‌تری دست یابند، زیرا میان درآمد سرانه هر کشور و شاخص بهره‌وری رابطه‌ای مستقیم وجود دارد. اندازه‌گیری بهره‌وری در کشورهای در حال توسعه که ممالک آسیایی را نیز شامل می‌شود، هنوز نسبتاً یک حوزه جدید مطالعاتی است (مهرابی، ۱۳۸۶). به‌طور خلاصه می‌توان بهره‌وری را نسبت ستاده به نهاده تعریف نمود. بهره‌وری کل عوامل تولید معیاری است که استفاده درست و بهینه از عوامل تولید و همچنین میزان دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده را نشان می‌دهد (جهانگرد و همکاران، ۱۳۹۱).

با توجه به نقش بسیار مهم ارتقای بهره‌وری در تأمین رشد اقتصادی، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور در برنامه‌ی چهارم توسعه‌ی کشور به بهره‌وری توجه خاصی کرده‌اند. در ماده‌ی پنج قانون این برنامه، مقرر شده‌است، بهره‌وری کل عوامل به‌طور متوسط سالانه ۲/۵ درصد افزایش یابد و سهم آن در تأمین رشد اقتصادی به ۳۱/۳ درصد برسد. در این ارتباط، تمامی دستگاه‌های اجرایی ملی و استانی مکلف شده‌اند که در تدوین اسناد ملی، بخشی، استانی و ویژه (فرابخشی) سهم ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید در رشد تولید مربوطه را تعیین و الزامات و راهکارهای لازم برای تحقق آن‌ها را مشخص کنند (نایی و همکاران، ۱۳۸۸). اهمیت بهره‌وری توسط محققان نیز تشخیص داده شده و مطالعات متعددی در این زمینه صورت گرفته از جمله: تیموری و خلیلیان (۱۳۸۸) به این منظور از شاخص بهره‌وری مالم کوئیست به بررسی روند رشد کل بهره‌وری عوامل تولید در سه بخش مهم اقتصادی ایران (صنعت و معدن، کشاورزی و حمل و نقل) طی برنامه‌های اول، دوم و سوم توسعه بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که اهداف در نظر گرفته شده در برنامه چهارم توسعه در بخش صنعت و معدن تحقق‌یافتنی، ولی در بخش‌های دیگر کشاورزی و

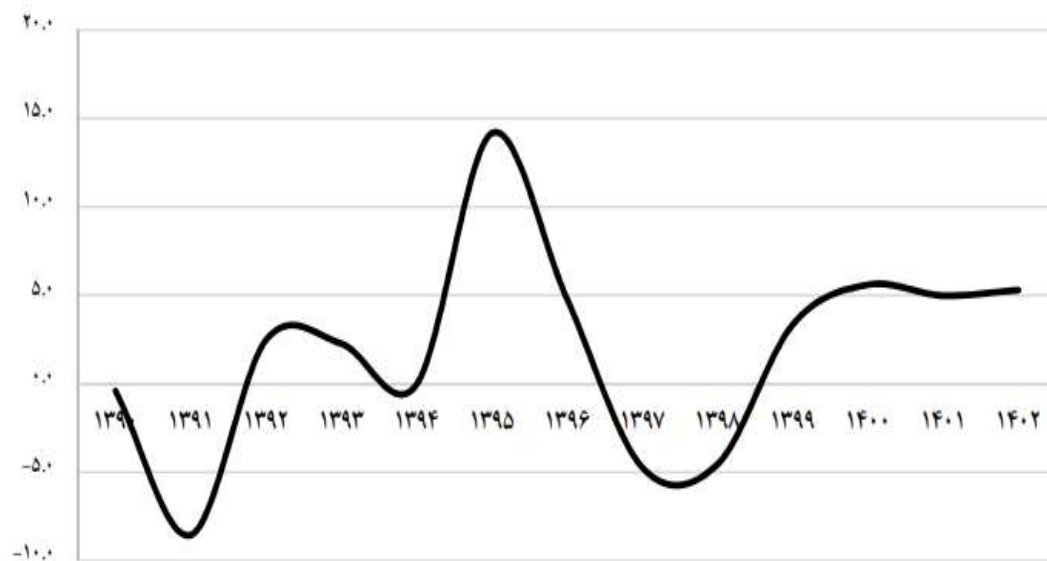
حمل و نقل نیازمند اصلاح سیاست‌های گذشته و اتخاذ سیاست‌های جدیدی می‌باشد. کمیجانی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی عوامل مؤثر بر بهره‌وری کل عوامل تولید در ایران با توجه به برنامه چهارم توسعه و سند چشم‌انداز ۲۰ ساله از روش اقتصادسنجی خودتوضیح برداری با وقفه‌های توزیعی^۱ (ARDL) استفاده شده است و توانستند که عواملی مانند کیفیت نهادی، انباشت تحقیق و توسعه داخلی و خارجی، سرمایه انسانی، باز بودن اقتصاد، انباشت سرمایه فیزیکی، سرمایه‌گذاری در فناوری اطلاعات و ارتباطات، نرخ ارز و تورم توانسته‌اند روند رشد بهره‌وری را توضیح دهند. ناییبی و همکاران (۱۳۸۸) اندازه‌گیری و تحلیل عوامل مؤثر بر رشد بهره‌وری با استفاده از روش باقی‌مانده سولو^۲ پرداخته است که نتایج نشان می‌دهد تغییرات ساختاری در بخش‌های مختلف اقتصاد کشور و عدم کارآیی در تخصیص منابع در هر بخش، طی دوره زمانی ۱۳۷۰-۱۳۸۵ تأثیر منفی بر رشد بهره‌وری کل عوامل داشته است. مهرابی (۱۳۸۶) بررسی تأثیر بهره‌وری بر رشد اقتصادی با استفاده از روش‌های غیرپارامتری و براساس شاخص تورنکوئیست^۳ برای سه بخش کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات محاسبه گردیده که نشان می‌دهد به‌طور کلی بین رشد بهره‌وری و کل عوامل تولید و رشد اقتصادی در هر یک از بخش‌های سه‌گانه فوق، رابطه معنی‌دار وجود دارد، ولی میزان آن در بخش‌های مختلف با هم تفاوت دارد.

در نهایت هدف از انجام این پژوهش تحلیل وضعیت رشد بهره‌وری و اقتصاد ایران در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب است و به بررسی سهم بهره‌وری از رشد اقتصادی در سال‌های اخیر می‌پردازیم. به‌طور کلی در این پژوهش به ارائه چارچوبی تحلیلی برای استفاده از بهره‌وری به‌عنوان موتور محرک اقتصادی، با تمرکز بر سیاست‌های اجرایی، نقش بخش خصوصی و محیط بین‌المللی می‌پردازیم تا چشم‌اندازی روشن برای برنامه‌های توسعه آینده فراهم کند.

مواد و روش‌ها

در شرایط کنونی اقتصاد ایران که با رکود همراه با تورم مواجه هستیم، فشارهای تورمی از سویی از قدرت خرید مردم کاسته و از سوی دیگر، توان رقابت بنگاه‌ها را نسبت به گذشته کم‌تر کرده و معضل ظرفیت بیکار تولید را دامن زده است. بر اساس آمارهای منتشرشده از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، رشد اقتصادی در دهه‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰، در بیش‌تر سال‌ها مثبت و عمدتاً متأثر از درآمدهای نفتی بوده، لیکن به‌دلیل روند نوسانی آن، شواهد حاکی است که اقتصاد ایران رشد پایداری نداشته است. بررسی آمارهای کلان اقتصادی در دهه ۱۳۹۰ نیز حاکی است که در این دهه یکی از ضعیف‌ترین عملکردهای اقتصادی ثبت شده است. آمارها نشان می‌دهد که در دهه ۱۳۹۰، رشد اقتصادی بسیار پرنوسان و متوسط این رشد رقمی نزدیک به یک درصد بوده است. در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ و ۹ ماه ۱۴۰۲ نیز رشد اقتصادی به‌ترتیب ۴/۴، ۴ و ۵/۱ درصد و عمدتاً متأثر از درآمدهای نفتی بوده است.

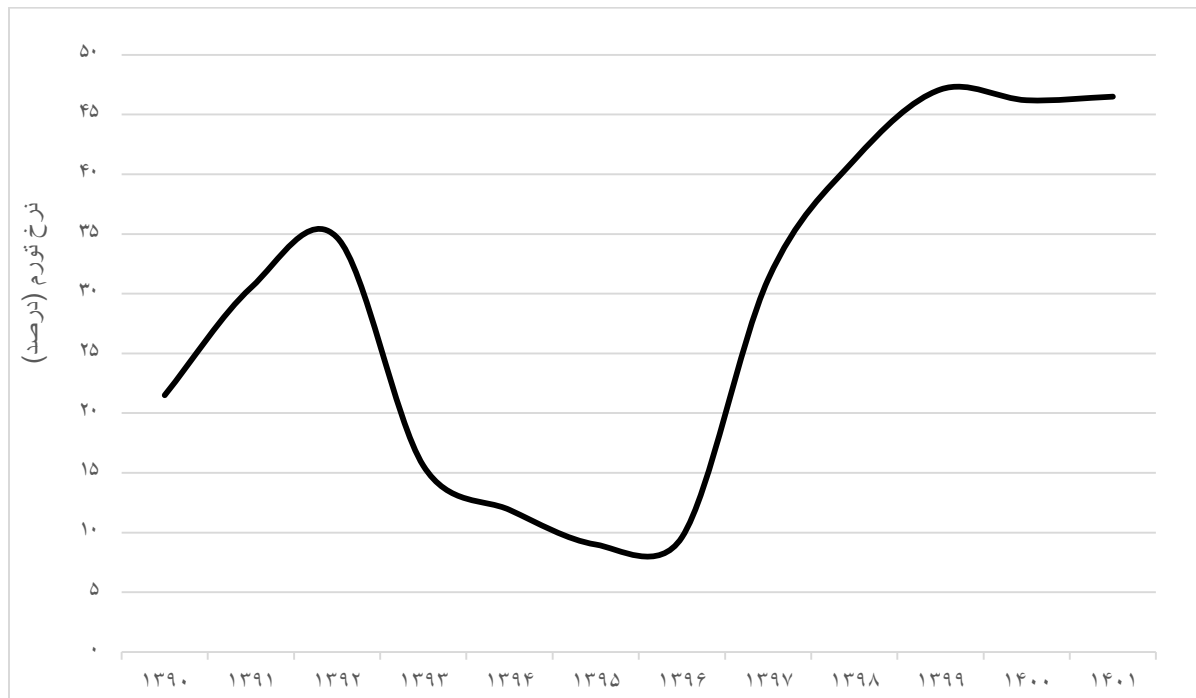
نرخ رشد تولید (درصد)

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲.

شکل ۱- روند نرخ رشد تولید در دهه ۹۰

مطالعات اخیر نشان داده است که کشورهای در حال توسعه مانند ایران به همان اندازه که در معرض احتمال بالای نرخ تورم ناپایدار هستند، در صورت عدم توجه به موقع، ممکن است مانع رشد اقتصادی و اهداف کاهش فقر شود (کارکی و همکاران، ۲۰۲۰).

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲.

شکل ۲- نرخ تورم در دهه ۹۰

در کشور ایران نیز متغیرهای رشد اقتصادی و تورم در طول زمان دستخوش تغییرات زیادی بوده‌اند و تورم همواره یکی از متغیرهای مهم کلان اقتصادی بوده و به‌طور متوسط همیشه مقادیر بالای ۱۰ درصد را تجربه نموده است و رشد اقتصادی نیز در طول زمان همواره با نوسان زیاد همراه بوده است. به‌طوری که اقتصاد ایران در حدود پنج دهه اخیر، در برخی از سال‌ها هم رشد اقتصادی بالا و هم تورم بالا (مانند سال‌های برنامه اول توسعه)، در برخی از سال‌ها رشد اقتصادی بالا همراه با کاهش تورم (سال‌های برنامه سوم توسعه) و در برخی از سال‌ها رشد اقتصادی پایین و افزایش تورم (سال‌های برنامه ششم توسعه) را تجربه کرده است (حداد و ابر، ۱۴۰۲).

بررسی وضعیت رشد اقتصادی و عملکرد بهره‌وری در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی:

عملکرد بهره‌وری اقتصاد ایران در دوره بلندمدت ۱۳۵۹-۱۴۰۱ در جدول ۱ ارائه شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در دوره جنگ تحمیلی با توجه به شرایط خاص زمان جنگ، هم نرخ رشد اقتصادی و هم نرخ رشد بهره‌وری کل عوامل منفی بود. در دوره برنامه اول توسعه، به واسطه وجود ظرفیت‌های بیکار زمان جنگ و استفاده از این ظرفیت‌ها، هم نرخ رشد اقتصادی و هم نرخ رشد بهره‌وری کل عوامل افزایش زیادی داشت و حدود ۵۹ درصد رشد اقتصادی از طریق ارتقای بهره‌وری به‌دست آمد که با تجربیات دیگر کشورها نیز هماهنگی دارد (مانند آلمان و ژاپن پس از جنگ جهانی دوم). در دوره برنامه دوم توسعه، اقتصاد در

شرایط طبیعی قرار گرفت و دوباره نرخ‌های پایین رشد بهره‌وری ظاهر شد و اقتصاد ایران همچنان منابع محور بود. در دوره یادشده به دلیل اجرای ناموفق سیاست‌های تعدیل اقتصادی، هم نرخ رشد بهره‌وری کل عوامل تنزیل یافت و هم نرخ رشد اقتصادی از مقدار بلندمدت آن کم‌تر شد. در دوره برنامه سوم توسعه، با اصلاح سیاست‌های اقتصادی حرکت جدیدی در زمینه ارتقای بهره‌وری پدیدار شد که نتیجه آن، هم نرخ رشد بهره‌وری و هم نرخ رشد اقتصادی افزایش یافت و حدود ۲۵ درصد رشد اقتصادی از طریق ارتقای بهره‌وری تأمین شد. در دوره برنامه چهارم توسعه با تغییر برنامه‌ها و سیاست‌های دولت، نرخ رشد بهره‌وری و نرخ رشد اقتصادی تنزل یافت و سهم رشد بهره‌وری در تأمین رشد اقتصادی به حدود ۱۳ درصد رسید. در برنامه پنجم توسعه ارتقای بهره‌وری به گونه‌های پیش‌بینی شده بود که ۳۵ درصد رشد اقتصادی از محل ارتقای بهره‌وری به دست آید. بر اساس برنامه ششم مقرر بود که رشد سالانه بهره‌وری معادل ۲/۸ درصد باشد و سهم بهره‌وری از رشد اقتصادی به ۳۳ درصد برسد، اما در طول اجرای برنامه‌های پنجم و ششم، رشد این بخش برابر صفر بود که نشان می‌دهد در اقتصاد ایران بسیاری از ساختارها و سیاست‌های موجود، با بهره‌وری سازگار نیستند و به‌رغم رشدهای مثبت و منفی در دوره‌ای میان‌مدت، رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در بلندمدت حدود صفر بوده است. از این‌رو نباید انتظار رشدهای شایان توجه را در تولید ناخالص داخلی از این محل داشت (باقرپور، ۱۴۰۳).

برنامه توسعه اقتصادی پیش از انقلاب از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۶ سه برنامه سوم، چهارم و پنجم توسعه تدوین و به اجرا گذاشته شد. برنامه سوم، چهارم و پنجم در واقع ادامه منطقی برنامه‌های اول و دوم توسعه بودند که با هدف تقویت زیربنای کشور تقویت یافته بودند. در برنامه سوم توسعه (۱۳۴۶-۱۳۴۱) امور زیربنایی و صنایع سنگین توأم آن مورد توجه واقع شدند در حالی که برنامه چهارم توسعه (۱۳۵۲-۱۳۴۷) با هدف توسعه صنایع سبک و جایگزینی واردات طراحی و به اجرا گذاشته شد. با اجرای برنامه‌های اول و دوم (امور زیربنایی) و سوم (زیربنایی و صنایع سنگین) در عمل زمینه‌های مشارکت بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری صنعتی فراهم شد، از این رو در برنامه چهارم با بیش‌ترین سطح از مشارکت بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری صنعتی روبه‌رو می‌شویم. نسبت سرمایه‌گذاری صنعتی بخش خصوصی طی این دوره ۲/۲ برابر بودجه عمرانی است که دولت صرف بخش صنعت کرده است. نسبتی که در طول تمام برنامه‌های توسعه کشور پیش و پس از انقلاب بی‌سابقه است. با این حال این روند با بروز شوک نفتی و تداوم دلارهای نفتی در برنامه پنجم توسعه به سرعت تغییر جهت داد. به همین دلیل در برنامه پنجم توسعه با افزایش قابل ملاحظه درآمدهای نفتی شاهد سقوط این نسبت هستیم (ملکی، ۱۳۸۲).

نقش سه محور کلیدی بر بهره‌وری (سیاست‌های اجرایی، بخش خصوصی و محیط بین‌المللی):

سیاست‌های اجرایی:

سیاست‌های صنعتی و اقتصادی شامل ایجاد سیاست‌های حمایتی برای ارتقای فناوری، تشویق سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه (R&D) و بهبود فرآیندهای تولید است. در ایران، سیاست‌گذاری درست می‌تواند موجب افزایش بهره‌وری صنایع شود، همچنین اصلاحات نهادی شامل حذف موانع بروکراسی، شفافیت قوانین و اصلاحات ساختاری در نهادهای اقتصادی و اداری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اصلاحات می‌تواند زمینه ساز تسریع انتقال فناوری و بهره‌وری شوند. در ادامه حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان و تقویت همکاری بین دانشگاه‌ها و صنایع، محرک نوآوری و افزایش بهره‌وری خواهد بود.

بخش خصوصی:

دوره	متوسط نرخ	متوسط نرخ	متوسط نرخ	متوسط نرخ رشد	متوسط سهم رشد
رشد سالانه	رشد سالانه	رشد سالانه	سالانه بهره‌وری	سالانه تولید	بهره‌وری کل عوامل در
بهره‌وری نیروی	بهره‌وری سرمایه	کل عوامل	ناخالص داخلی	تأمین رشد اقتصادی	

کار

بخش خصوصی می‌تواند با افزایش رقابت‌پذیری بازارها، بهره‌وری را ارتقا دهد. برای این کار، حذف انحصار و تسهیل ورود بخش خصوصی به بازارها ضروری است، معمولاً شرکت‌های خصوصی نسبت به بخش دولتی انگیزه بیشتری برای سرمایه‌گذاری در فناوری‌های پیشرفته و بهینه‌سازی فرآیندهای تولید دارند. همچنین تقویت فرهنگ کارآفرینی و ایجاد محیطی حمایتی برای استارت‌آپ‌ها می‌تواند منجر به رشد سریع بهره‌وری و توسعه اقتصادی شود. در ادامه خصوصی سازی نیز باید به صورت مؤثر و شفاف انجام شود تا از انتقال منابع به نهادهای ناکارآمد جلوگیری و از توانایی مدیریت بخش خصوصی بهره‌برداری شود.

محیط بین‌المللی:

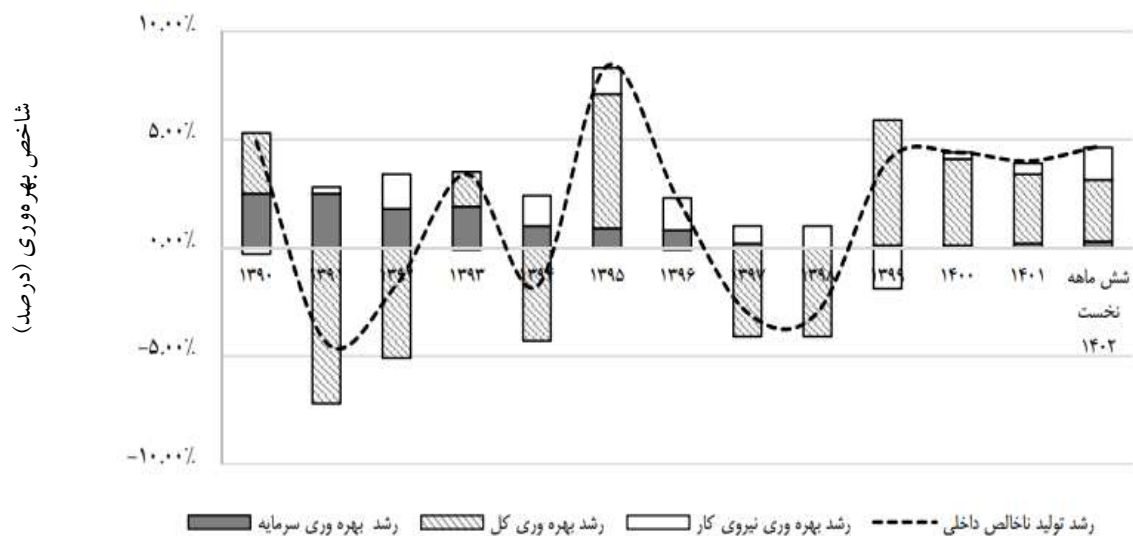
دسترسی به بازارهای جهانی و مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی می‌تواند باعث انتقال فناوری و دانش به داخل کشور شود. تسهیل صادرات و واردات تجهیزات پیشرفته نقش حیاتی در ارتقای بهره‌وری دارد. همچنین جذب سرمایه‌گذاری خارجی منجر به ورود فناوری‌های جدید و بهبود مهارت‌های نیروی کار می‌شود. در ایران، تأثیر منفی تحریم‌های بین‌المللی بر بهره‌وری و رشد اقتصادی قابل‌توجه است. رفع تحریم‌ها می‌تواند باعث تقویت همکاری‌های بین‌المللی و افزایش بهره‌وری شود و در انتها استفاده از روابط بین‌المللی برای انتقال فناوری، جذب سرمایه و ایجاد همکاری‌های علمی و فنی با کشورهای پیشرفته، نقش کلیدی در رشد اقتصادی دارد.

دوره جنگ تحمیلی (۱۳۶۷ - ۱۳۵۹)	۳/۸-	۳/۲-	۳/۴-	۱/۶-	۰
برنامه اول توسعه (۱۳۷۳ - ۱۳۶۸)	۴/۴	۴/۴	۴/۴	۷/۴	۵۹/۲
برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸ - ۱۳۷۴)	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۳/۲	۳/۱
برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹)	۲/۴	۰/۹	۱/۵	۶/۱	۲۵/۰
برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۹ - ۱۳۸۴)	۰/۳	۰/۳	۰/۵	۳/۸	۱۳/۱
برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۵ - ۱۳۹۰)	۰/۶	۱/۵	-۰/۶	۱/۵	۰
برنامه ششم توسعه (۱۴۰۱ - ۱۳۹۶)	۰/۳	۰/۲	-۱/۷	۲/۱	۰

جدول ۱- عملکرد رشد بهره‌وری در دوره ۱۴۰۱-۱۳۵۹

مأخذ: سازمان ملی بهره‌وری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲

شکل ۳ نرخ رشد شاخص‌های بهره‌وری شامل بهره‌وری نیروی کار، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری کل عوامل تولید را در کنار رشد تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد. مشخصاً همبستگی شدیدی میان شاخص‌های بهره‌وری و رشد تولید ناخالص داخلی مشاهده می‌شود. بدین صورت که کاهش بهره‌وری عوامل تولید و کاهش نرخ رشد اقتصادی، دارای روند افزایشی و کاهنده هستند.

مأخذ: سازمان ملی بهره‌وری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲.

شکل ۳ - رشد شاخص بهره‌وری عوامل تولید و تولید ناخالص داخلی

با نگاه بخشی به رشد بهره‌وری، نتایج نشان می‌دهد که به‌طور متوسط در یک دهه اخیر، بهره‌وری کل عوامل تولید به جز بخش‌های کشاورزی و نفت و گاز در دیگر بخش‌ها یا منفی بوده یا رشد نسبتاً اندکی تجربه شده است. بخش کشاورزی در مقایسه با دیگر بخش‌ها، در بهره‌وری نیروی کار پیش‌تاز بوده است. متوسط رشد بهره‌وری نیروی کار و کل عوامل تولید گروه صنایع و معادن نیز در طول دوره منفی بوده است. بررسی اجزای این گروه نشان می‌دهد که گروه معدن، آب، برق و گاز رشد مثبت و ساختمان و صنعت رشد منفی داشتند. نکته مهم این است که بخش خدمات که بیش از نیمی از تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص می‌دهد، در بهره‌وری کل عوامل تولید، نیروی کار و سرمایه رشد منفی و رشد نزدیک به صفر را تجربه کرده است (باقرپور، ۱۴۰۳).

جدول ۲- رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید، نیروی کار و سرمایه در دوره ۱۳۹۰ - ۱۴۰۱ (درصد)

شرح	کشاورزی	نفت و گاز	صنایع و معادن	خدمات
کل عوامل تولید	۳/۰۸	۳/۴۵	-۰/۱۴	-۰/۰۰
نیروی کار	۴/۵۱	-۰/۳۴	-۰/۵	-۰/۴۹
سرمایه	۰/۵۸	۳/۶۳	۰/۲۲	۰/۴۱

مأخذ: سازمان ملی بهره‌وری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲.

طبق آمار و ارقام در جدول ۲ و ۳، صنعت نفت و گاز در یکی، دو سال گذشته سکان بهره‌وری را به‌دست گرفته و بیش‌ترین رشد بهره‌وری در اقتصاد مربوط به آن است.

جدول ۳- رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید، نیروی کار و سرمایه در ۲ سال اخیر (درصد)

شرح	کشاورزی	نفت و گاز	صنایع و معادن	خدمات
کل عوامل تولید	۲/۵۴	۱۲/۶۳	۳/۲۹	۲/۹۳
نیروی کار	۶/۴۶	۴/۵۹	۲/۴۸	۱/۳۳
سرمایه	-۲/۹۸	۱۳/۲۷	۴/۱۳	۴/۲۹

مأخذ: سازمان ملی بهره‌وری جمهوری اسلامی ایران.

نتایج

به‌طور کلی، بررسی روند شاخص‌های بهره‌وری در سال‌های ۱۴۰۱-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که اقتصاد کشور عمدتاً بر پایه استفاده از منابع شکل گرفته و در زمینه مدیریت استفاده از نیروی کار و سرمایه، کارایی در حد بهینه وجود نداشته است. در واقع، رشد مقطعی بهره‌وری در کشور در سال‌هایی بوده که افزایش قیمت نفت سبب افزایش درآمد ملی شده است. روند نزولی شاخص‌های بهره‌وری نیز در این سال‌ها گواه این است که مشکلات و نقاط ضعف جدی در این راستا وجود دارد. برخی از مهم‌ترین موانع - افزایش بهره‌وری در کشور موارد زیر است:

۱- اتکا به منابع نفتی موجب شده است اهمیت بهره‌وری در اقتصاد مغفول واقع شود. این وضعیت حتی در دورانی که کشور با کاهش درآمدهای نفتی (به دلیل تحریم‌ها) در این حوزه نیز مواجه بوده، عملاً تغییری نکرده است.

۲- یکی از منابع رشد بهره‌وری، پیشرفت‌های فناورانه است. نسبت پایین هزینه‌های تحقیق و توسعه به تولید ناخالص داخلی، یکی از نشانه‌های عدم توجه به این عامل است. زمانی که هزینه‌های تحقیق و توسعه اندک است، نباید انتظار خلق نوآوری و به تبع آن، رشد بهره‌وری را داشت. این موضوع هم در سطح شرکت‌ها و هم در سطح کشور مصداق دارد. گزارش بانک جهانی در بررسی سهم هزینه تحقیق و توسعه از تولید ناخالص داخلی در جهان در سال ۲۰۲۱ نشان می‌دهد درحالی‌که در جهان سهم تحقیق و توسعه حدود ۲/۶ درصد بود، مقدار آن در ایران ۰/۶ درصد بود. به عبارتی، هزینه تحقیق و توسعه در جهان ۴/۳ برابر ایران است.

۳- یکی دیگر از عوامل مهم رشد بهره‌وری، تجارت (با تأکید بر تولیدات رقابت‌پذیر داخلی) است. طی سال‌های ۲۰۱۰ الی ۲۰۲۱ میلادی، در گزارش بانک جهانی، صادرات کالاهای با فناوری بالا در اقتصاد ایران با اقتصادهای برزیل، چین، کره جنوبی، مالزی، هند و ترکیه مقایسه شده است. این مقایسه بیان می‌کند که صادرات کالاهای با فناوری بالا در ایران بسیار محدود است که حکایت از ضعف رقابت‌پذیری در اقتصاد دارد.

جدول ۴- ارزش صادرات کالاهای دارای فناوری پیشرفته در ایران و کشورهای منتخب در سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۱۰ (میلیارد دلار)

سال	برزیل	چین	ایران	کره جنوبی	مالزی	هند	ترکیه
-----	-------	-----	-------	-----------	-------	-----	-------

۱/۷۱۴	۱۰/۰۸۶	۵۹/۳۳۲	۱۲۱/۴۷۸	۰/۵۸۴	۴۰۶/۰۸۹	۸/۱۲۲	۲۰۱۰
۲/۲۲۱	۱۲/۸۷۱	۶۱/۱۲۷	۱۲۲/۰۲۱	۰/۶۵۲	۴۵۷/۱۰۷	۸/۴۱۴	۲۰۱۱
۲/۳۷۹	۱۲/۴۳۴	۶۱/۲۲۹	۱۲۱/۳۱۲	-	۵۰۵/۶۴۶	۸/۸۲۰	۲۰۱۲
۳/۷۷۷	۱۶/۶۹۳	۶۰/۳۷۲	۱۳۰/۴۶۰	۰/۲۷	۵۶۰/۰۵۸	۸/۳۹۱	۲۰۱۳
۴/۲۹	۱۸/۳۲۶	۷۰/۹۲	۱۴۹/۰۴	۰/۲۹	۶۵۳/۸۰	۸/۷۹	۲۰۱۴
۳/۸۷	۱۴/۵۸۱	۶۴/۴۵	۱۴۷/۰۴	۰/۲۴	۶۵۲/۲۱	۹/۴۳	۲۰۱۵
۳/۴۲	۱۴/۲۶۱	۶۳/۱۹	۱۳۵/۹۰۰	۰/۲۵	۵۹۴/۵۲	۱/۰۴	۲۰۱۶
۴/۰۷	۱۵/۱۰۲	۷۴/۱۲	۱۶۶/۶۵	۰/۲۷	۶۵۴/۱۵	۱/۰۷	۲۰۱۷
۳/۷۴	۲۰/۱۸۱	۹۰/۴۹	۱۹۲/۷۸	۰/۱۵	۷۳۱/۳۱	۱/۱۱	۲۰۱۸
۴/۲۸	۲۳/۴۷۰	۸۶/۹۰	۱۵۳/۵۴	-	۷۵۱/۳۰	۹/۳۹	۲۰۱۹
۴/۱۷	۲۱/۵۸۳	۹۲/۱۰	۱۶۳/۹۸	-	۷۵۷/۴۵	۵/۹۴	۲۰۲۰
۵/۷۲	۲۷/۴۴۶	۱۰۸/۶۸	-	-	۹۴۲/۳۱	۶/۳۵	۲۰۲۱

Source: World bank, 2022

بنابراین، یکی از حلقه‌های مفقوده اقتصاد ایران در شرایط کمیابی منابع کشور، توجه جدی و همه جانبه به مسئله بهره‌وری است. عدم توجه به این موضوع پیامدهایی از جمله افزایش اتلاف منابع ملی، افزایش نرخ رشد بیکاری و پایین آمدن درآمدهای ملی و کاهش رفاه عمومی را در پی خواهد داشت (باقرپور، ۱۴۰۳).

بحث

در کشور ما بهره‌وری به دلایل مختلف از جمله، حاکم نبودن فرهنگ و نگرش درست به بهره‌وری، در جامعه مورد توجه و آن طور که باید مورد توجه واقع نشده است. به رغم اقدامات انجام شده از جمله تأسیس سازمان ملی بهره‌وری و برخی تأکیدات در برنامه‌های توسعه در خصوص ارتقای بهره‌وری، هنوز تا رسیدن به وضعیت مطلوب فاصله زیادی باقی مانده است. اقتصاد ایران در اثر بی‌توجهی به اجرای برنامه‌های ارتقای بهره‌وری، تاکنون فرصت‌ها و منافع زیادی را از دست داده که باعث بروز بسیاری از مشکلات ساختاری در اقتصاد مانند وابستگی به نفت، رفتار ضد تولیدی، افزایش بیکاری، کاهش درآمد ملی، کاهش رقابت‌پذیری اقتصادی و... شده است و در واقع، فرصتی برای از دست دادن وجود ندارد. به طور کلی رشد اقتصادی، پایداری و ثبات آن در کشور به شاخص بهره‌وری وابسته است، بنابراین هنگامی که بهره‌وری افزایش می‌یابد، تولید ناخالص ملی نیز سریع‌تر از عوامل تولید افزایش خواهد یافت. همچنین بهره‌وری باعث کاهش هزینه‌ها، افزایش قدرت رقابت‌پذیری تولیدکنندگان و صادرکنندگان نیز می‌شود؛ زیرا توسعه صادرات غیرنفتی یک راهکار مهم برای دستیابی به رشد پایدار اقتصادی در کشور است. در واقع این سیاست علاوه بر خارج کردن اقتصاد کشور از حالت تک‌محصولی، باعث بهبود بهبود تراز پرداخت‌های ارزی و افزایش قدرت و مزیت نسبی رقابتی کشور در بازار-های جهانی می‌شود. یکی از ویژگی‌های اساسی اقتصاد کشور ما وابستگی زیاد به صادرات نفت خام است و به همین دلیل نوسان-

های زیادی در درآمد حاصل از آن وجود دارد که باعث عدم تعادل ساختاری در بخش‌های مختلف کشور می‌شود. عدم دستیابی به درآمدهای پیش‌بینی شده دولت از محل صادرات نفت بر آینده اقتصاد آثار منفی خواهد داشت. با رشد بهره‌وری عوامل تولید سبب کاهش خام‌فروشی و به تبع آن، افزایش درآمد سرانه می‌شود و همین‌طور کاهش بهره‌وری سبب کاهش نرخ رشد اقتصادی می‌شود که باعث افزایش اتلاف منابع ملی، افزایش نرخ رشد بیکاری و پایین آمدن درآمد ملی و در نهایت کاهش سطح رفاه جامعه می‌شود.

نتیجه‌گیری کلی

آمارها و داده‌ها در خصوص روند تغییرات بهره‌وری در ایران نشان می‌دهد که اقتصاد کشور در این حوزه عقب مانده است. در واقع، به‌رغم رشدهای مثبت و منفی در دوره‌های میان‌مدت، رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در بلندمدت حدود صفر بوده است. به عبارتی، نقش بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور بسیار اندک و رشد مقطعی بهره‌وری مربوط به سال‌هایی بوده که قیمت نفت سبب افزایش درآمد ملی شده است. تجربه دیگر کشورها نشان می‌دهد افزایش بهره‌وری که به معنی کاهش اتلاف منابع است، در گروی تغییرات گسترده و ساختاری در اقتصاد همراه با افزایش رقابت میان بنگاه‌ها و کل اقتصاد، آموزش نیروی انسانی، به‌کارگیری فناوری‌های نوین و حرکت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان و درون‌زا کردن رشد است. اقتصاد ایران در اثر بی‌توجهی به اجرای برنامه‌های ارتقای بهره‌وری، تاکنون فرصت‌ها و منافع زیادی را از دست داده که باعث بروز بسیاری از مشکلات ساختاری در اقتصاد مانند وابستگی به نفت، رفتار ضد تولیدی، افزایش بیکاری، کاهش درآمد ملی، کاهش رقابت‌پذیری اقتصادی و... شده است.

چارچوب تحلیلی پیشنهادی برای ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید، اجزای چارچوب پیشنهادی شامل:

- ۱- سیاست‌های اجرایی مؤثر: باید به اصلاح زیرساخت‌های اقتصادی، تقویت نوآوری و کاهش موانع اداری توجه ویژه شود.
- ۲- نقش فعال بخش خصوصی: با تقویت کارآفرینی و رقابت، می‌تواند نقش اصلی در رشد اقتصادی داشته باشد.
- ۳- بهره‌برداری از فرصت‌های بین‌المللی: رفع تحریم‌ها و گسترش تعاملات تجاری و تکنولوژیکی می‌تواند فرصت‌های قابل توجهی برای ارتقای بهره‌وری فراهم کند.

ارائه پیشنهادات سیاسی برای برنامه‌های توسعه آینده:

- ✓ اصلاح سیاست‌های اجرایی ناکارآمد
- ✓ تقویت زیرساخت‌های فناورانه و انسانی
- ✓ توجه به ظرفیت‌های بین‌المللی برای رشد بهره‌وری

فهرست منابع

<https://data.worldbank.org/>

سازمان ملی بهره‌وری جمهوری اسلامی ایران

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

باقرپور، ا. ۱۴۰۳. تحلیل سهم بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور. ماهنامه علمی «امنیت اقتصادی»، مقاله پژوهشی، ۱۲(۲): ۶۷ - ۷۴.

- عالم تبریز، ا. ۱۳۹۵. عوامل مؤثر در رشد بهره‌وری. مقاله پژوهشی، ۳(۹): ۶۹-۹۳.
- مهرابی بشرآبادی، ح. ۱۳۸۶. بررسی تأثیر بهره‌وری کل عوامل تولید بر رشد بخش‌های عمده اقتصادی ایران. مقاله کنفرانس، همایش ملی بهره‌وری.
- ملکی، ن. ۱۳۸۲. دولت رانتیر و سرمایه‌داری صنعتی در ایران. مجله اقتصادی، ۲(۱۹): ۲۹-۳۳.
- جهانگرد، ا.، نادری، م. و طائی، ح. ۱۳۹۱. تحلیل عوامل مؤثر بر بهره‌وری کل عوامل تولید در اقتصاد ایران (رویکرد بخشی). پژوهشنامه بازرگانی، ۱۶(۶۳): ۵۱-۸۵.
- شاه‌آبادی، ا. ۱۳۸۴. منابع رشد اقتصاد ایران. نامه اقتصادی، ۱(۱): ۱۹-۴۲.
- حداد، م. و صالحی ابر، س. ۱۴۰۳. بررسی رابطه تورم و رشد اقتصادی در ایران (رهیافت فیلتر کالمن و مفهوم روند ضمنی). مقاله پژوهشی، ۱۰(۲): ۱۶۷-۲۰۱.
- نابی، ح.، ابراهیمی، ر. و آزادگان، ع. ۱۳۸۸. اندازه‌گیری و تحلیل عوامل مؤثر بر رشد بهره‌وری کل عوامل در اقتصاد ایران با استفاده از روش باقی‌مانده‌ی سولو^۱. پژوهشنامه‌ی علوم اقتصادی علمی- پژوهشی ۹(۱): ۱۴۰-۱۲۱.
- تیموری، س. و خلیلیان، ص. ۱۳۸۹. رشد بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش‌های مهم اقتصاد ایران طی برنامه‌های اول، دوم و سوم توسعه. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۸(۷۱): ۱۶۲-۱۴۱.
- کمیحانی، ا.، پاداش، ح.، صادقی، ع. و احمدی حدید، ب. ۱۳۹۰. عوامل مؤثر بر ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید در ایران. اقتصاد نشریه پژوهش‌های پولی- بانکی(۵): ۱-۳۸.

Karki, S., Bajara, S., & Dumre, A. (2020). A review on Impact of inflation on economic growth in Nepal. Archives of Agriculture and Environmental Science, 5(4), 576-582